

УДК 347.921+347.61

Кашиперська Тамара Цезарівна –
здобувач кафедри цивільного права
і процесу Національної академії
внутрішніх справ

ОСОБИ, ЯКІ БЕРУТЬ УЧАСТЬ У СПРАВАХ ОКРЕМОГО ПРОВАДЖЕННЯ ПРО ВСТАНОВЛЕННЯ ФАКТІВ, ЩО МАЮТЬ ЗНАЧЕННЯ ДЛЯ ОХОРОНИ СІМЕЙНИХ ПРАВ ТА ІНТЕРЕСІВ

Досліджено суб'єктний склад осіб, які беруть участь у справах окремого провадження про встановлення фактів, що мають значення для охорони сімейних прав та інтересів особи. На підставі аналізу наукової літератури та цивільного процесуального законодавства України виокремлено особливості цивільного процесуального статусу заявників, інших заінтересованих осіб, їх представників, а також органів та осіб, яким законом надано право захищати права, свободи та інтереси інших осіб, які беруть участь у таких справах.

Ключові слова: особи, які беруть участь у справі; заявник; заінтересовані особи; окреме провадження; установлення фактів; сімейні права та інтереси.

Серед інститутів цивільного процесуального права особливу увагу привертає окреме провадження – вид непозовного цивільного судочинства, у порядку якого розглядають цивільні справи про підтвердження наявності або відсутності юридичних фактів, що мають значення для охорони прав та інтересів особи або створення умов здійснення нею особистих немайнових чи майнових прав або підтвердження наявності чи відсутності неоспорюваних прав. Об'єднання зазначених категорій справ у спеціальний вид цивільного судочинства пов'язане з їх особливою юридичною природою, а також специфікою суб'єктного складу.

Справи, що підлягають розгляду й вирішенню в порядку окремого провадження, виникають із суспільних відносин різної юридичної природи – цивільних, сімейних, земельних та інших правовідносин, окрім випадків, коли розгляд таких справ здійснюється за правилами іншого судочинства. Безперечно, приналежність правовідносин, з яких виникають цивільні справи, які розглядають у

порядку окремого провадження, до певної галузі матеріального права не тільки суттєво впливає на процедуру їх розгляду в порядку зазначеного виду цивільного судочинства, а й визначає специфіку суб'єктного складу кожної з галузевих категорій справ окремого провадження [1, с. 46]. Специфікою юридичної природи вирізняється також суб'єктний склад осіб, які беруть участь у справах окремого провадження про становлення фактів, що мають значення для охорони сімейних прав та інтересів.

Судочинства в справах про встановлення судом фактів, що мають юридичне значення, було предметом наукових розвідок таких учених, як С. С. Бичкова, Ю. В. Білоусов, С. В. Васильєв, О. М. Ганкевич, В. В. Комаров, В. М. Кравчук, Г. О. Світлична, В. І. Тертишніков, О. І. Угриновська, І. В. Удальцова, Є. І. Фурса, С. Я. Фурса, Ю. С. Червоний, Г. В. Чурпіта, М. Й. Штефан, М. М. Ясинок. Водночас проблеми суб'єктного складу осіб, які беруть участь у таких справах, донині залишаються поза увагою вчених-процесуалістів.

З огляду на викладене, метою статті є виокремлення й дослідження проблемних аспектів суб'єктного складу осіб, які беруть участь у справах про встановлення фактів, що мають значення для охорони сімейних прав та інтересів. Зазначена категорія справ вирізняється особливою юридичною природою, що зумовлено характером і змістом сімейних правовідносин.

Ураховуючи юридичну природу сімейних правовідносин, їх зміст і суб'єктний склад, а також положення ч. 2, 3 ст. 234, ч. 1, 2 ст. 256 Цивільного процесуального кодексу (ЦПК) України, ст. 130–132 Сімейного кодексу (СК) України, можна зробити висновок, що в порядку окремого провадження розглядають справи про встановлення таких фактів, що мають значення для охорони сімейних прав та інтересів, зокрема:

1) родинних відносин між фізичними особами (п. 1 ч. 1 ст. 256 ЦПК України), якщо з певних причин зазначений факт не було зареєстровано органами державної реєстрації актів цивільного стану;

2) реєстрації шлюбу, розірвання шлюбу, усиновлення (п. 4 ч. 1 ст. 256 ЦПК України), якщо в органах державної реєстрації актів цивільного стану не зберігся відповідний запис, у його відновленні було відмовлено або запис може бути відновлений лише на підставі рішення суду про встановлення факту реєстрації акту цивільного стану;

3) батьківства (материнства) – у разі смерті чоловіка, який не перебував у шлюбі з матір'ю дитини (смерті жінки, яка вважала себе матір'ю дитини), якщо запис про батька дитини в Книзі реєстрації народжень здійснено за прізвисьцем матері, а ім'я та по батькові батька дитини записано за вказівкою матері (ч. 1 ст. 135 СК України) або

запис про матір дитини, батьки якої невідомі, здійснено за рішенням органу опіки та піклування (ч. 2 ст. 135 СК України);

4) проживання однією сім'єю чоловіка та жінки без шлюбу (п. 5 ч. 1 ст. 256 ЦПК України), якщо цей факт спричиняє виникнення, зміну або припинення правовідносин, наприклад виникнення права спільної сумісної власності на майно, набуте чоловіком і жінкою за час спільного проживання, виникнення права на утримання, відповідно до положень ст. 76 СК України тощо.

За результатами аналізу ч. 2, 3 ст. 26, ч. 1 ст. 38, ч. 4 ст. 235 ЦПК України, особами, які беруть участь у справах окремого провадження, у тому числі про встановлення фактів, що мають значення для охорони сімейних прав та інтересів, є:

1) заявник – особа, в інтересах якої відкрито окреме провадження в справі [2, с. 58]. Зазвичай коло заявників у справах окремого провадження визначено в нормах матеріального права. З огляду на галузеву приналежність обраної категорії справ, можна стверджувати, що здебільшого особи, які можуть бути заявниками в справах про встановлення фактів, що мають значення для охорони сімейних прав та інтересів, конкретно встановлені в сімейному законодавстві України або визначаються з огляду на сутність відповідних сімейних правовідносин, зокрема:

а) у справах про встановлення факту родинних відносин, а також фактів реєстрації шлюбу, розірвання шлюбу, усиновлення заявниками можуть бути особи, для яких установлення цього факту безпосередньо спричиняє юридичні наслідки, наприклад, є необхідним для одержання в органах, що вчиняють нотаріальні дії, свідоцтва про право на спадщину, для оформлення права на пенсію через втрату годувальника, вирішення питання про належність до громадянства України тощо;

б) у справах про встановлення факту батьківства (материнства), відповідно до ч. 2 ст. 130, ч. 2 ст. 132 СК України, заявниками можуть бути мати (батько), опікун, піклувальник дитини, особа, яка утримує та виховує дитину, а також сама дитина, яка досягла повноліття;

в) у справах про встановлення факту проживання однією сім'єю чоловіка та жінки без шлюбу заявниками є суб'єкти зазначених сімейних правовідносин – жінка та (або) чоловік, які спільно проживають однією сім'єю без шлюбу. Водночас заявником може бути як один із суб'єктів цих правовідносин, так і обидва. Якщо заявником є тільки жінка або чоловік, це правовідношення не можна кваліфікувати як таке, у якому вбачається спір про право, якщо інший суб'єкт не заперечує факту спільного проживання;

2) інші заінтересовані особи – будь-які особи, на права, свободи чи інтереси яких може вплинути ухвалене в справі окремого провадження судове рішення.

У юридичній літературі слушно зазначено, що законодавець є непослідовним у найменуванні категорії осіб, які беруть участь у справах окремого провадження. Так, у ч. 1 ст. 28, ч. 5 ст. 31, ч. 4 ст. 235, ч. 1 ст. 253, ч. 1 ст. 254, ч. 1 ст. 272, ст. 277 ЦПК України ці особи іменують як “заінтересовані особи”. Відповідно до ч. 2 ст. 26, ч. 1 ст. 38, ч. 1 ст. 250 ЦПК України, такі особи є вже “іншими заінтересованими особами”. Водночас змістової різниці в цих назвах зазначеної категорії осіб, які беруть участь у справах окремого провадження, немає. На нашу думку, законодавчу термінологію необхідно внутрішньо узгодити. З огляду на це, доцільніше для позначення осіб, які беруть участь у справах окремого провадження, поряд із заявником, використовувати єдине термінологічне словосполучення “заінтересовані особи”, адже є незрозумілим, відносно яких осіб, які беруть участь у справі, заінтересовані особи є “іншими”? Якщо відносно заявника, то він не є заінтересованою особою, а має самостійний цивільний процесуальний правовий статус [1, с. 49–50].

Отже, у подальшому дослідженні суб’єктного складу осіб, які беруть участь у справах про встановлення фактів, що мають значення для охорони сімейних прав та інтересів, будемо використовувати єдине найменування – “заінтересовані особи”.

Заінтересованими особами у відповідній категорії справ залежно від мети встановлення факту можуть бути: органи соціального забезпечення (якщо провадження в справі відкрито з метою отримання пенсії); родичі заявника (якщо встановлення такого факту може вплинути на їх права й обов’язки); органи внутрішніх справ (у справах про встановлення факту родинних відносин для вирішення питання про належність до громадянства України та ін.);

3) органи й особи, яким законом надано право захищати права, свободи й інтереси інших осіб – суб’єкти цивільних процесуальних правовідносин, які у визначених законом випадках беруть участь у цивільному процесі, сприяючи виконанню вимог закону про справедливий, неупереджений та своєчасний розгляд цивільних справ, а також ухваленню судових рішень, що ґрунтуються на законі [3, с. 289].

Як слушно зазначає С. С. Бичкова, метою цього інституту є надання допомоги, сприяння в судовому захисті особам, які з певних причин (стану здоров’я, матеріального стану, похилого віку тощо) не можуть самостійно захистити свої права, свободи чи інтереси. Отже, участь у цивільному процесі органів та осіб, яким законом надано право захищати права, свободи й інтереси інших осіб, сприяє

виконанню вимог закону про справедливий, неупереджений та своєчасний розгляд цивільних справ, а також ухваленню судових рішень, що ґрунтуються на законі [4, с. 265].

Відповідно до ч. 2 ст. 26, ст. 45 ЦПК України, органи й особи, яким законом надано право захищати права, свободи та інтереси інших осіб, можуть брати участь у справах окремого провадження про встановлення фактів, що мають значення для охорони сімейних прав та інтересів, виключно у визначених законом процесуальних формах і за наявності визначених у законі підстав.

Так, у законодавчо передбачених випадках органи державної влади, органи місцевого самоврядування, фізичні та юридичні особи можуть звертатися до суду із заявами про захист прав, свобод та інтересів інших осіб, або державних чи суспільних інтересів та брати участь у цих справах. При цьому Уповноважений Верховної Ради України з прав людини, органи державної влади, органи місцевого самоврядування повинні надати суду документи, які підтверджують наявність поважних причин, що унеможливають самостійне звернення цих осіб до суду для захисту своїх прав, свобод та інтересів (ч. 1 ст. 45 ЦПК України).

З метою представництва інтересів громадянина або держави в суді прокурор у межах повноважень, визначених у законі, звертається до суду із заявою, бере участь у розгляді справ за його заявами, а також може вступити за своєю ініціативою в справу, провадження в якій відкрито за заявою інших осіб, на будь-якій стадії її розгляду, подає апеляційну, касаційну скаргу, заяву про перегляд судового рішення Верховним Судом України, про перегляд судового рішення за нововиявленими обставинами (ч. 2 ст. 45 ЦПК України).

Крім того, відповідно до ч. 3 ст. 45 ЦПК України, органи державної влади та органи місцевого самоврядування можуть бути залучені судом до участі в справі або взяти участь у справі за своєю ініціативою для подання висновків на виконання своїх повноважень. Участь зазначених органів у цивільному процесі для подання висновків у справі є обов'язковою у випадках, визначених у законі, або якщо суд визнає це за необхідне.

Так, наприклад, якщо під час розгляду справи про встановлення факту батьківства (материнства) зачіпаються інтереси малолітніх і неповнолітніх фізичних осіб, до участі в такій справі у формі подання висновків на виконання своїх повноважень можуть бути залучені органи опіки й піклування;

4) представники заявника, інших заінтересованих осіб, а також органів та осіб, яким законом надано право захищати права, свободи й

інтереси інших осіб, тобто визначені законом особи, які вчиняють від імені осіб, яких вони представляють, визначені процесуальні дії.

Метою процесуального представництва є сприяння особі в здійсненні нею права на захист її прав, свобод та інтересів, більш повній та ефективній реалізації наданих їй процесуальних прав і виконанні покладених на неї процесуальних обов'язків [5, с. 96].

У ч. 1 ст. 38 ЦПК України, ч. 1 ст. 223 СК України встановлено єдиний виняток щодо можливості представництва в цивільних справах окремого провадження, які виникають із сімейних правовідносин, зокрема щодо справ про усунювання. Отже, це означає, що в усіх інших справах окремого провадження, у тому числі в справах про встановлення фактів, що мають значення для охорони сімейних прав та інтересів особи, заявники та інші заінтересовані особи, а також органи й особи, яким законом надано право захищати права, свободи та інтереси інших осіб, можуть брати участь особисто або через представника.

Таким чином, під час цієї наукової розвідки ми дослідили особливості суб'єктного складу осіб, які беруть участь у справах окремого провадження про встановлення фактів, що мають значення для охорони сімейних прав та інтересів. Здійснене дослідження дало змогу зробити такі висновки:

1) особами, які беруть участь у справах окремого провадження про встановлення фактів, що мають значення для охорони сімейних прав та інтересів, є заявник, заінтересовані особи, органи й особи, яким законом надано право захищати права, свободи та інтереси інших осіб, представники заявника, заінтересованих осіб, а також органів та осіб, яким законом надано право захищати права, свободи й інтереси інших осіб;

2) заявниками в справах про встановлення фактів, що мають значення для охорони сімейних прав та інтересів, є конкретно визначені в сімейному законодавстві або інші особи, які є суб'єктами відповідних сімейних правовідносин;

3) заінтересованими особами у відповідній категорії справ, залежно від мети встановлення факту, можуть бути органи соціального забезпечення (якщо провадження в справі відкрито з метою отримання пенсії), родичі заявника (якщо встановлення даного факту може вплинути на їх права та обов'язки), органи внутрішніх справ (у справах про встановлення факту родинних відносин для вирішення питання про належність до громадянства України та ін.);

4) органи й особи, яким законом надано право захищати права, свободи та інтереси інших осіб, можуть брати участь у справах окремого провадження про встановлення фактів, які мають значення для охорони сімейних прав та інтересів, виключно у визначених

законом процесуальних формах та за наявності визначених у законі підстав. Зокрема, якщо під час розгляду справи про встановлення факту батьківства (материнства) зачіпаються інтереси малолітніх і неповнолітніх фізичних осіб, до участі в такій справі у формі подання висновків на виконання своїх повноважень можуть бути залучені органи опіки та піклування;

5) у всіх справах про встановлення фактів, що мають значення для охорони сімейних прав та інтересів особи, заявники та заінтересовані особи, а також органи та особи, яким законом надано право захищати права, свободи та інтереси інших осіб, можуть брати участь особисто або через представника.

Усі інші проблеми, пов'язані з порядком здійснення судочинства в справах окремого провадження про встановлення фактів, що мають значення для охорони сімейних прав та інтересів, у тому числі виокремлення процесуальних особливостей провадження в таких справах, сягають за межі цієї статті й становлять перспективні напрями подальших наукових розвідок.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Чурпіта Г. В. Деякі аспекти суб'єктного складу справ окремого провадження, що виникають із сімейних правовідносин / Г. В. Чурпіта // Юридична наука. – 2011. – № 6. – С. 46–52.

2. Бичкова С. С. Визначення складу осіб, які беруть участь у справах окремого провадження, що виникають із сімейних правовідносин / С. С. Бичкова, Г. В. Чурпіта // Юридична наука. – 2011. – № 4–5. – С. 57–62.

3. Бичкова С. С. Цивільний процесуальний правовий статус осіб, які беруть участь у справах позовного провадження : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.03 / Бичкова Світлана Сергіївна. – К., 2011. – 519 с.

4. Цивільний процесуальний правовий статус осіб, які беруть участь у справах позовного провадження : [моногр.] / С. С. Бичкова. – К. : Атіка, 2011. – 420 с.

5. Цивільний процесуальний кодекс України : [наук.-практ. комент.] / [Бичкова С. С., Білоусов Ю. В., Бірюков В. І. та ін.] ; за заг. ред. С. С. Бичкової. – К. : Атіка, 2008. – 840 с.